

**ДА ПЫТАННЯ АБ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫХ
КАНАТАЦЫЯХ ЛЕКСЕМ *ДОМ*, *ХАТА* Ў МОЎНАЙ КАРЦІНЕ
СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ**

Вобраз дома ў традыцыйнай выяве свету перш за ўсё звязаны з такімі агульнафіласофскімі паняццямі, як прастора і час. Калі ў чалавека з’явілася жыллё, дом, то свет набыў рысы прасторавай арганізацыі. З’явіўся універсальны пункт адліку ў сусветнай прасторы. “Дом, – як піша Т.І. Шамякіна, – надаў свету прасторавы сэнс, аддзяліў чалавека ад космасу і ў той жа час унёс космас у жыллё” [7, с. 140]. Чалавек свядома імкнуўся абараніць сябе і сваіх дзяцей ад варожых стыхій, драпежных звяроў, злых духаў і г.д. А асвоеная ім прастора, агароджаная, закрытая ад іншай, чужой, варожай, давала такую магчымасць. Дом стаў своеасаблівай мадэллю Сусвету.

Праблема культурнага асваення свету да нашага часу застаецца адной з цэнтральных у культуралогіі. Французскі археолаг і этнограф Ж.Леруа-Гуран лічыць, што асваенне часу і прасторы было больш важным крокам для фарміравання чалавека, чым нават выраб прылад працы. Прастору і час можна лічыць асвоенымі, калі іх часткі названыя сродкамі мовы.

Слова *дом*, па звестках тлумачальнага слоўніка беларускай мовы, мнагазначнае і мае наступныя значэнні: 1. Будынак для жылля або для размяшчэння ўстаноў, а таксама людзі, якія жывуць у ім. 2. Кватэра, а таксама сям’я, людзі, што жывуць разам, іх гаспадарка. 3. Установа, што абслугоўвае якія-небудзь грамадскія патрэбы. 4. Дынастыя, род [6, с. 181].

Аднак канцэптуальнае напаўненне слова *дом* з’яўляецца больш шырокім, чым значэнні дадзенай лексемы, зафіксаваныя ў слоўніку. Варта таксама адзначыць, што будынкам для жылля ў нашых продкаў найчасцей з’яўлялася звычайная сялянская пабудова, зробленая з бярвення, якую называлі *хатай* [6, с. 719], таму лексема *хата* найчасцей сустракаецца ў моўнай практыцы беларусаў. Такія парэміі, як *Свая хатка як родная матка; У чужой хаце і сцены чужыя; Чужая хата не грэе; Хата чужая як свякруха ліхая; Чужая хата горш за ката; У сваёй хаце і качарга маці; Чужую хату тапіць – сябе сляпіць; У сваёй хатцы можна і ўмарацца*, яскрава ілюструюць, якое важнае значэнне надавалі нашы продкі менавіта свайму ўласнаму куту, як беражліва адносіліся да свайго месца пражывання, бо дом выступае як своеасабліва мяжа, якая вылучае пэўную частку тэрыторыі з неабдымнай прасторы, тое, што робіць неабсяжнае ўнутраным, даступным, сваім.

Такім чынам, лексема *дом* выступае ў першую чаргу як схема прасторы, квінтэсэнцыя асвоенага чалавекам свету; дом – гэта мяжа, якая вылучае драбнейшыя часцінкі свету з астатніх, надае сэнс іх існаванню. Нездарма ў народзе кажуць, *Чалавекам станеш, як сваю хату наставіш* – гэта значыць, стварыўшы ўласны дом, чалавек спраўдзіўся як асоба ў гэтым свеце, пражыў сваё жыццё нездарма.

З цягам часу семантыка лексемы *дом* усё больш пашыраецца. *Домам* называюць ужо не толькі пэўнае жыллё і месца пражывання, але і *Радзіму*, як “малую” (месца нараджэння, з’яўлення на свет), так і “вялікую” (Бацькаўшчына, родная краіна) [6, с. 533]. *Дом* у значэнні *Радзіма* (як у першым, так і ў другім сэнсах) ужываецца ў такіх парэміях, як *Дома і салома ядома, а на чужыне і гарачы тук* [безэквівалентнае ў рускамоўным дачыненні слова: *тук* – “растопленный жир”. – С.С.] *стыне; Дома і вузлы памагаюць; Дадому і конь спрытней бяжыць; Дарагая тая хатка, дзе радзіла мяне матка; адбівацца ад дому* (г.зн. ‘забываць пра радзіму, пра свае карані’); *Дома хоць няўежна, але ўлежна*, а таксама такія прымаўкі, як *Нідзе так, як дома; Усюды добра, а дома лепей; Няма лепшай рэчы, як дома на печы*, дзе слова *дом* можна разумець і як жыллё, і як *Радзіма*.

Згодна са звесткамі этымалагічнага слоўніка беларускай мовы, лексема *дом* мае праславянскае паходжанне (польск. *dom*, укр. *дім*, ст.-сл. *домъ*) [8, с. 142], і ў многіх славянскіх мовах слова *дом* абазначала спачатку не жыллё, а сям’ю. *Дом* у значэнні *сям’я* захаваўся таксама і ў беларускай мове, што рэпрэзентуецца ў наступных парэміях: *Шэпты хату зводзяць; Няма тае хаткі, дзе б ні было звадкі; Добрая сварка – у хаце напраўка; Згода дом будзе, а нязгода руйнуе*. Аднак найбольш цікавым, на нашу думку, з’яўляецца фразеалагізм *выносіць смецце з хаты*, які, верагодна, спачатку і меў літаральнае, прамое значэнне, як, напрыклад, парэміі *Хатку мяці, але смецце на вуліцу не нясі; Не пытайся, ці галоўка гладка, а пытайся, ці падмецена хатка*. Смецце нельга было выкідаць на вуліцу, бо лічылася, што ў хатнім смецці бываюць і часцінкі чалавека (валасы, пазногці), па якіх, калі іх выкінуць за парог, нядобразычлівец, злы дух мог насласць на хату праклён. Таму, каб не мець бяды, непрыемнасці, смецце не выкідвалі за парог, а спальвалі ў хаце [1, с. 474]. І толькі ўжо пазней адбываецца перанос літаральнага значэння, і славянскі выраз *выносіць смецце з хаты* (польск. *wynosić smieci z próg*, укр. *выносити сміття з хати*, руск. *выносит сор из избы*) абазначае “выдаваць тое, што не павінны ведаць іншыя, бо гэта нясласіць сям’ю, калектыў” [4, с. 87].

Як бачым, лексемы *дом*, *хата* маюць яшчэ і такія нацыянальна-культурныя канатацыі, як ‘*Радзіма, родны край, родныя мясіны*’, а таксама ‘*сям’я*’, што надае дому яшчэ больш сакральнае значэнне, робіць яго больш святым месцам і, адпаведна, выклікае да сябе больш клапацілівыя адносіны сваіх гаспадароў.

У працяг сказанаму лагічна будзе зазначыць, што ў шэрагу беларускіх устойлівых выразаў з лексэмамі *дом*, *хата* шырока прадстаўлена гендэрная тэматыка і праблематыка. Так, напрыклад, парэміі з названымі кампанентамі гавораць пра тое, што, хоць галоўным у сям’і лічыўся гаспадар (*Гаспадар – галава ў хаце; Тавава хата ўсім багата; У роднага таткі цяплейшая хатка*), захоўваць сямейны дабрабыт лічылася ўсё ж справай жаночай: *Без гаспадара гумно плача, без гаспадыні – хата; Хата*

гаспадыняй красна; Вазьмі сабе за жонку хоць валынку, альбы была ў хаце гаспадынькай; Добрая жонка – дома рай, злая – хоць ты цягу дай (хоць ты з хаты ўцякай).

Адным словам, калі мужчынскай справай лічылася здабыць сямейнае дабро, то жаночай – яго захаваць. Мужчына не ведаў таямніц хатняга ўладкавання, таму, відаць, справядлівым будзе выраз *Не можна верыць каню ў дарозе, мужыку ў астрозе, а жонцы – дома.*

Комплекс устойлівых моўных адзінак з кампанентамі *дом, хата* дазваляе нам не толькі прасачыць пэўным чынам гендэрныя стасункі беларусаў, але і вызначыць некаторыя рысы іх менталітэту, у прыватнасці такія, як гасціннасць, аптымізм, вытрымка, вера ў лепшую будучыню. Напрыклад, *Не красна хата вугламі, а пірагамі; Госць за парог – радасць у хату; Госць у дом – Бог у дом (Дзе госць ёсць, там і Бог ёсць); Добрая тая хата, дзе любяць гасця і свята; Хата багата, але гасцей малавата ці Бывае свята і ў бядняцкай хаце; Чым хата багата, тым і рада.*

Пры дапамозе лексемы *дом* перадаюцца не толькі якасці пэўнага народа, нацыі, але і некаторыя характэрныя рысы індывіда. Так, у фразеалагізме *не галава, а Дом саветаў*, які сваім лексіка-семантычным складам звязаны з савецкай рэчаіснасцю, гаворыцца пра чалавека кемлівага, разважлівага, які ўмее знайсці правільнае выйсце са складанай сітуацыі, а ўстойлівае спалучэнне *не ўсе дома* ілюструе нам супрацьлеглую якасць чалавека. Такую рысу чалавечага характару, як абьякавасць, пасіўнасць, перадае выраз *Мая хата з краю – нічога не знаю*. Усе гэтыя устойлівыя моўныя спалучэнні яшчэ раз пацвярджаюць пастулат пра антрапацэнтрычнасць моўнай і наіўнай карцін свету.

У спалучэнні *царква – дом Бога*, якое часта выкарыстоўваецца намі ў моўнай практыцы, слова *дом* варта разглядаць не як ‘памяшканне, у якім пражывае Бог’, а месца, дзе пануе атмасфера божага – дабрыня, шчырасць, спагада, любоў, ласка, гэта месца, адкрытае для споведзі, духоўнага ўдасканалення і ўсё, што звязана з вобразам Бога.

Як бачым, чым далей развіваецца цывілізацыя, тым больш мы губляем карані, вытокі, першапачатковы сэнс пэўных выразаў, абрадаў, рытуалаў. Дом ужо не ўспрымаецца як нешта святае, сакральнае, таямнічае, а самому слову надаецца дакладнае навуковае значэнне ‘будынак для жылля’, ‘жылое памяшканне з гаспадаркай’ і нават ‘назва дзяржаўнай, грамадскай, культурнай установы’, як, напрыклад, *дзіцячы дом, дом культуры, заезны дом, казённы дом, жоўты дом* і нават з такой ярка выражанага адмоўнай канатацыяй, як *публічны дом*.

Варта бачыць, што так званая “наіўная” карціна свету, міфічная, звязаная найперш з пачуццёва-вобразным ўспрыманням свету, а значыць зарыентаваная на душу чалавека, саступае месца навуковай карціне свету, звязанай у сучасным стане навуцы найперш з развіццём логікі, а таксама розуму і інтэлекту як аднаго з праяўлення свядомасці чалавека, у выніку

чаго пачуццёва-вобразнае, асацыятыўнае, “наіўнае” ўяўленне пра свет (у нашым выпадку пра дом) выцясянецца лагічным асэнсаваннем з’яў навакольнай рэчаіснасці.

Актуальнай у наш час з’яўляецца і праблема адракання дзяцей ад сваіх родных мясцін, забыцця на бацькоўскі дом і шырэй – на сваю Радзіму. Пра гэта сведчаць такія ўстойлівыя спалучэнні, як *Дзеткі падростаюць – хатку растрасаюць*; *Калі бацькава хата пусцее – сад сірацее* і раней прыгаданы намі выраз *адбіцца ад дому*, у выніку чаго ў сучаснай моладзі губляецца пачуццё патрыятызму, любові да Радзімы.

Такім чынам, прааналізаваўшы комплекс устойлівых спалучэнняў з кампанентамі *дом*, *хата*, мы вылучылі наступныя нацыянальна-культурныя канатацыі лексем: 1) *дом* – своеасаблівая мадэль Сусвету; схема прасторы; квінтэсенцыя асвоеннага чалавекам свету; мяжа, якая вылучае драбнейшыя часцінкі з астатніх, надае сэнс іх існаванню; 2) *дом* – Радзіма, як “малая” (месца з’яўлення на свет), так і “вялікая” (родны край, Бацькаўшчына); 3) *дом* – сям’я і шырэй – калектыў, людзі, што жывуць разам; 4) *дом* – гаспадарка.

Паколькі паняцце дома з’яўляецца вельмі важкім для чалавечай свядомасці, як індывідуальнай, так і калектыўнай, цалкам натуральна, што праз парэміялагічны і фразеалагічны фонд з гэтымі кампанентамі перадаюцца такія універсальныя пласты чалавечай свядомасці, як “узаемаадносіны мужчын і жанчын”, “узаемаадносіны бацькоў і дзяцей”, “адносіны да ўласнага дома і радзімы” і інш, а гэта значыць дапамагае рэканструяваць не толькі фрагмент моўнай карціны свету, але і дадае пэўныя штрыхі да этычнай карціны, далучае нас да свету каштоўнасных арыенціраў, у прасторы якіх жывуць беларус і якімі кіраваўся ў штодзённым жыцці.

Можна зрабіць выснову, што комплекс вылучаных нацыянальна-культурных канатацый, які раскрываецца намі праз апеляцыю да пэўных фрагментаў традыцыйнай духоўнай і матэрыяльнай культуры беларусаў, больш шырокі, чым комплекс лексічных значэнняў, зафіксаваных у агульналінгвістычных слоўніках беларускай мовы.

Аналіз устойлівых моўных адзінак з абранымі кампанентамі дазваляе нам таксама прасачыць пэўную эвалюцыю (або інвалюцыю ?) у калектыўнай свядомасці людзей. Яскрава бачна, што калі першапачаткова дом меў сакральнае, таямнічае значэнне, ён атаясамліваўся з макракосмасам і мікрасусветам і нават з Богам, то сёння разуменне гэтага паняцця зніжана да прафаннага, бытавога ўзроўню: дом – гэта кватэра, месца пражывання, назва пэўнай установы і г.д.

На нашу думку, у пошуках шляхоў да самазахавання варта ўсё ж вяртацца да першавытокаў, да думак і светаўспрымання нашых продкаў, пакуль яшчэ не ўсё страчана. Дарэчы, у эзатэрычнай (духоўнай) літаратуры выраз “вяртанне дадому” азначае зварот да сваёй унутранай

сутнасці, да свайго ўнутранага “я”, свайго ўнутранага розуму, а значыць – да сваёй Душы, да Бога.

Літаратура

1. Беларуская міфалогія: энцыклапедычны слоўнік. – Мінск, 2006.
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. М. Янкоўскі. – Мінск, 1992.
3. Іваноў, Я. Я. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: лінгва-краізнаўчы дапаможнік / Я. Я. Іваноў, С. Ф. Іванова. – Мінск, 1997.
4. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск, 1993.
5. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск, 2004.
6. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск, 1996.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / рэд.: М. Р. Суднікі, М. Н. Крыўко. – Мінск, 2002.
8. Шамякіна, Т. І. Славянская міфалогія: курс лекцый / Т. І. Шамякіна. – Мінск, 2005.
9. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1985.
10. Юрчанка, Г. Ф. Народнае мудраслоўе / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск, 2002.

Юлія Сёмка

ГАЗЕТНАЯ АБВЕСТКА: ФОРМА РЭКЛАМЫ?

У надзённым жыцці, напэўна, кожны з нас сутыкаўся з такой з’явай, як абвестка або аб’ява, і часцей за ўсё перагортваючы старонкі распаўсюджаных і добра знаёмых перыядычных выданняў: «Из рук в руки», «Автомир», «Антенна». Але грунтам нашага даследавання сталі абвесткі, выбраныя з беларускамоўных газет: “Звезды”, “Нашай нівы”, “Настаўніцкай” і раённай “Маладзечанскай”. Дык што такое абвестка?

У навукой літаратуры пад паняццем “абвестка” разумеецца дакумент, “у якім паведамляецца пра што-небудзь” [Гваздовіч 2000, с. 167], надрукаваны ў перыядычным выданні (газете, часопісе) або вывешаны ў грамадскім месцы. Прычым дакумент такога кшталту мае дзве варыяцыі: прыватная абвестка як інфармацыйнае паведамленне, пададзенае ад імя прыватных фізічных асоб, і газетная абвестка, патэнцыйнымі адрасантамі якой могуць быць індывідуальныя прадпрымальнікі або дзяржаўныя ці прыватныя арганізацыі.

Значыць, з аднаго боку, абвестка належыць да афіцыйна-дзелавога стылю, таму што валодае такімі тыповымі прыкметамі, як канкрэтнасць, сцісласць, штампаванасць, лаканічнасць. З другога боку, абвестку можна аднесці да рэкламнага стылю.

Паўстае пытанне: ці магчыма “перанесці” асноўныя рэкламныя характарыстыкі на газетныя абвесткі? Галоўным паказчыкам, які яднае рэкламу і газетную абвестку, на нашу думку, з’яўляецца функцыянальны крытэрыў, г. зн. інтэнцыі рэкламадаўцаў. Для дасягнення імі сваіх мэтавых устаноў, “для вызначэння паслядоўнасці псіхалагічнага ўздзеяння, якое